

«Η μη λεκτική επικοινωνία ως εργαλείο αξιολόγησης στην Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση»: μια μελέτη περίπτωσης

Δικτυακός τόπος περιοδικού: <http://mag.e-diktyo.eu/>

Δικτυακός τόπος e Δικτύου: www.e-diktyo.eu

Επικοινωνία: ntzimop@sch.gr

ΒΑΚΙΝΤΗ ΠΑΟΛΑ¹, ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑ²

1 Νηπιαγωγός, 4ο Νηπιαγωγείο Νέας Ιωνίας, korniliuspaola@yahoo.com

2. 1 Νηπιαγωγός, 4ο Νηπιαγωγείο Νέας Ιωνίας, giotast2@gmail.com

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το άρθρο αυτό έχει ως θέμα τη διδακτική αμεσότητα των Νηπιαγωγών μέσα από πρακτικές μη λεκτικής επικοινωνίας κατά την άσκηση εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η μη λεκτική επικοινωνία αποτέλεσε τα τελευταία χρόνια αντικείμενο έρευνας. Ερευνητές της ανθρώπινης συμπεριφοράς έχουν ήδη καταδείξει τη σπουδαιότητα της μη λεκτικής επικοινωνίας, συμβάλλοντας εποικοδομητικά με τις έρευνές τους σε ένα τομέα που μέχρι τη δεκαετία του '60, μόνο περιστασιακά απασχόλησε την έρευνα. Στο πλαίσιο αυτό, επιχειρείται να διερευνηθεί η μη λεκτική επικοινωνία μέσω της μη λεκτικής συμπεριφοράς του εκπαιδευτικού και να ανιχνευθεί το ψυχολογικό κλίμα που διαμορφώνεται στην αίθουσα διδασκαλίας. Επιχειρεί να περιγράψει δηλαδή, τη μη λεκτική επικοινωνία και συμπεριφορά του εκπαιδευτικού, η οποία επηρεάζει σε σημαντικό βαθμό την επιτυχία των διαπροσωπικών σχέσεων και κατ' επέκταση τη διδασκαλία και τη μάθηση. Σκοπός της προσπάθειας αυτής, είναι η αποτύπωση της μη λεκτικής επικοινωνίας στην ψηφιακή αίθουσα διδασκαλίας κατά τη διδακτική και μαθησιακή διαδικασία καθώς και η αξιολόγηση της αμεσότητας των νηπιαγωγών.

ΛΕΞΕΙΣ ΚΛΕΙΔΙΑ

Μη λεκτική επικοινωνία, Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, νηπιαγωγείο

ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

Εδώ και χρόνια, έρευνες έχουν καταδείξει ότι στην επικοινωνία ο λόγος έχει μόνο 5% δύναμη ενώ 45% επιρροή στον συνομιλητή μας, έχουν οι ιδιότητες της φωνής και 50% δύναμη έχει η γλώσσα του σώματος, η βλεμματική επαφή, οι κινήσεις και τα παραγλωσσικά στοιχεία. (Fiske J. 1992). Η συγκεκριμένη αυτή διαδικασία επικοινωνίας ανάμεσα σε ανθρώπους μέσω αποστολής και πρόσληψης προφορικών μηνυμάτων χωρίς λόγια ορίζεται ως μη λεκτική επικοινωνία. Η μη λεκτική επικοινωνία είναι η διαδικασία μέσω της οποίας ένα άτομο επηρεάζει τη συμπεριφορά, τη νοητική κατάσταση ή τα συναισθήματα κάποιου άλλου, χρησιμοποιώντας ένα ή περισσότερα μη λεκτικά κανάλια (Παπαδάκη-Μιχαηλίδη, 1998:16). Η μη λεκτική συμπεριφορά περιλαμβάνει οτιδήποτε εκτός των ίδιων των λέξεων: τις εκφράσεις του προσώπου, τις κινήσεις των χεριών, τη στάση και την κίνηση του σώματος, ακόμα και την ενδυμασία μας ή τις αποστάσεις που διατηρούμε, όταν διδάσκουμε τους μαθητές μέσα στην τάξη (Σταμάτης Π., 2005). Επειδή τις περισσότερες φορές το μεγαλύτερο μέρος της μη λεκτικής συμπεριφοράς δε γίνεται άμεσα αντιληπτό, ελάχιστοι είναι αυτοί που έχουν επίγνωση τόσο του

τρόπου με τον οποίο μεταδίδουν μη λεκτικά μηνύματα όσο και του τρόπου με τον οποίο ερμηνεύουν αυτά που προσλαμβάνουν. Οι περισσότεροι άνθρωποι αγνοούν τον καθοριστικό ρυθμιστικό ρόλο που παίζουν τα μηνύματα αυτά στην επικοινωνία. Η άγνοια της σημασίας της μη λεκτικής επικοινωνίας ενισχύεται και από το εκπαιδευτικό σύστημα, το οποίο, σαν να μην υπάρχει επικοινωνία πέρα από τις λέξεις, δίνει ιδιαίτερη βαρύτητα στο λόγο, αφιερώνοντας πολλά χρόνια στη μελέτη και διδασκαλία της λεκτικής επικοινωνίας. Έτσι, η ικανότητα κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης των μη λεκτικών μηνυμάτων εναπόκειται στη «διαίσθηση» και την εμπειρία του καθενός (Braun H.I. 2005).

Ωστόσο, το Νηπιαγωγείο ανέκαθεν αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα για την ατομική, κοινωνική κι εθνική πρόοδο. Υπηρετεί τον ρόλο του κοινωνικού μετασχηματισμού, αποβλέπει στην δημιουργία πολιτών με ηθική συνείδηση και με ανεπτυγμένες τις σωματικές και διανοητικές τους ικανότητες και εφοδιάζει τα νέα άτομα κυρίως με γνώσεις ώστε να ενσωματωθούν κανονικά στην κοινωνία των ενηλίκων. Το Νηπιαγωγείο αποτελεί ένα σύστημα (Πυργιωτάκης Ι. 2008)

Από την άλλη πλευρά, κατά το φαινόμενο της μη Λεκτικής Επικοινωνίας, αμεσότητα είναι η δημιουργία της εγγύτητας, υπηρετεί την αίσθηση της συντροφικότητας, της ενότητας, μεταξύ πομπού και δέκτη. Όταν επικοινωνεί κανείς με αμεσότητα, μεταφέρει την αίσθηση του ενδιαφέροντος και της προσοχής, μια προτίμηση και μια έλξη για το άλλο πρόσωπο.

Μπορεί κάποιος να επικοινωνεί με αμεσότητα τόσο με λεκτικά όσο και μη λεκτικά μηνύματα. Και, όπως είναι αναμενόμενο, οι άνθρωποι ανταποκρίνονται στην άμεση επικοινωνία και/ή τυγχάνουν ευνοϊκότερης μεταχείρισης σε σχέση με την έμμεση επικοινωνία. Οι άνθρωποι συμπαθούν τους ανθρώπους που επικοινωνούν με αμεσότητα. Επιπλέον, υπάρχουν σημαντικά ερευνητικά στοιχεία που καταδεικνύουν ότι οι συμπεριφορές αμεσότητας είναι επίσης αποτελεσματικές στην επικοινωνία στο χώρο εργασίας, ειδικά μεταξύ των εποπτικών αρχών και των υφισταμένων (Burgoon J, 1995).

Οι δεξιότητες επικοινωνίας, λοιπόν, συνιστούν ένα από τα σημαντικότερα εργαλεία στον επαγγελματικό χώρο της προσχολικής εκπαίδευσης. Η επικοινωνία και η συνεργασία στο σχολείο μεταξύ εκπαιδευτικού προσωπικού και μαθητών αποτελεί πια πεδίο επιστημονικής έρευνας και μάλιστα τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια αξιοσημείωτη αύξηση των σχετικών μελετών στην διεθνή βιβλιογραφία. Αν και η προσέγγιση του θέματος γίνεται με διαφορετικό φιλοσοφικό, επιστημονικό ή ιδεολογικό υπόβαθρο, στην πλειονότητά τους τα σχετικά ερευνητικά προγράμματα και οι μελέτες καταλήγουν σε προτάσεις για την ενίσχυση της επικοινωνίας και την ανάπτυξη συνεργασίας ανάμεσα στα υποσυστήματα που απαρτίζουν το μεγάλο σύστημα του σχολείου. Κάποιες από τις θεωρητικές μελέτες προτείνουν θεωρητικά μοντέλα για την σχέση του σχολείου με τους μαθητές του ενώ άλλες προσανατολίζονται στην αναζήτηση στρατηγικών και πρακτικών που στοχεύουν στην ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των δυο αυτών συστημάτων, αφού είναι πια αυτονόητο, πως δεν γίνεται πια να λειτουργούν σε απομόνωση το ένα από το άλλο (Μαλικιώση-Λοΐζου – Σπόντα, 2002).

Επαγωγικά, λοιπόν αποδεικνύεται ότι εφόσον η διδασκαλία και η μάθηση θεωρούνται σε κάθε περίπτωση διαδικασίες επικοινωνίας, η διερεύνηση της μη λεκτικής αμεσότητας στην αίθουσα διδασκαλίας εντάσσεται στην ευρύτερη περιοχή έρευνας της επικοινωνίας και αναφέρεται στις σχέσεις αλληλεπίδρασης που παρατηρούνται στην ομάδα της σχολικής τάξης.

Η εκπαιδευτικός και οι μαθητές στο σύγχρονο Νηπιαγωγείο διαμορφώνουν μια σχέση ομαδική, με καταναμημένους ρόλους, αλλά και επιπτώσεις στη διδασκαλία, στη μάθηση, στην επικοινωνία. Ο τρόπος που η εκπαιδευτικός κοιτάζει όταν μιλάει, ο τόνος της φωνής της, η στάση του σώματός της, η έκφραση του προσώπου της, το ύφος της, σε συνδυασμό με τις αντιδράσεις των μαθητών της, δημιουργούν τις ανάλογες συνθήκες διδασκαλίας, το λεγόμενο κλίμα της τάξης. Η «εικόνα» που διαμορφώνεται στη σχολική αίθουσα κατά τη διδασκαλία, δηλαδή η ποιότητα και η φύση της επικοινωνίας, διαμορφώνεται κυρίως από τη μη λεκτική επικοινωνία εκπαιδευτικού και μαθητών (Σταμάτης Π., 2012).

Η επικοινωνία είναι άμεση όταν τα άτομα συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο και αντιλαμβάνονται το ένα το άλλο με τις αισθήσεις τους. Αυτό συμβαίνει διότι ο καθένας είναι φορέας σημασιών για τους άλλους. Μια στιγμιαία επαφή αρκεί για να μπορέσει κανείς να αντιληφθεί λ.χ. ότι ο άλλος βιάζεται, βαριέται, είναι κουρασμένος, αδημονεί, πονάει, είναι ευδιάθετος ή στεναχωρημένος. Δεν ανταποκρίνονται όλοι οι άνθρωποι με τον ίδιο τρόπο στην άμεση επικοινωνία καθώς σε κάποιους πολιτισμούς θεωρείται κατάλληλη και πρέπουσα ενώ σε κάποιους άλλους προσβλητική και ανάρμοστη. Έτσι, παρόλο που μπορεί να προσπαθεί κανείς απλώς να σηματοδοτήσει ένα φιλικό περιβάλλον συναισθηματικής εγγύτητας, το άλλο πρόσωπο μπορεί να το εκλάβει σαν μια απόπειρα παρενόχλησης. Επίσης, επειδή οι άμεσες συμπεριφορές παρατείνουν και να ενθαρρύνουν σε βάθος

την επικοινωνία, είναι δυνατό να δημιουργηθεί προσκόλλημα ανταλλαγής μηνυμάτων από άτομα που φοβούνται αυτή την ανταλλαγή ή / και επιθυμούν να λήξουν την συγκεκριμένη αλληλεπίδραση όσο το δυνατό συντομότερο. Ενώ όλα αυτά συμβαίνουν στο παραδοσιακό Νηπιαγωγείο τι γίνεται με την εφαρμογή της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης; Κατέχει κυρίαρχο ρόλο στην αμεσότητα της διδακτικής πρακτικής σε μία ψηφιακή τάξη;

Καταρχάς, λέγοντας σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση εννοούμε τη διαδικασία που υλοποιείται με την υποστήριξη διαδικτυακών περιβαλλόντων. Ο εκπαιδευτικός παραδίδει το μάθημα σε ζωντανή σύνδεση και ο μαθητής το παρακολουθεί στον ίδιο χρόνο αλλά σε διαφορετικό τόπο. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση με την υποστήριξη της τηλεδιάσκεψης αποτελεί χαρακτηριστικό παράδειγμα των σύγχρονων παιδαγωγικών προσεγγίσεων (Λιοναράκης Α., 2006)

Είναι γνωστό ότι ο άνθρωπος εκφράζεται συνολικά και καθολικά, για την εμπειρική, όμως, προσέγγιση της μη λεκτικής επικοινωνίας, ο ερευνητής είναι υποχρεωμένος να κατακερματίσει το «Όλον» (τη συνολική προσωπικότητα του ανθρώπου - εκπαιδευτικού και μαθητή) σε μικρά «επιμέρους» (οπτική επαφή, στάση σώματος, εκφράσεις κ.λ.π.), προκειμένου να το εξετάσει με συγκεκριμένα μεθοδολογικά εργαλεία έρευνας. Εδώ ακριβώς βρίσκεται το κρίσιμο σημείο: άραγε, η κατάτμηση αυτή της προσωπικής επικοινωνιακής συμπεριφοράς σε μικρά επιμέρους επικοινωνιακά μέρη μπορεί να εξασφαλίσει εγκυρότητα στη μελέτη της συνολικής έκφρασης και της επικοινωνίας του εκπαιδευτικού με το μαθητή; (Πυργιωτάκης, 2000). Σε κάθε περίπτωση, όμως, ένα είναι βέβαιο: η προσεγγιζόμενη και η συστηματική μελέτη της μη λεκτικής επικοινωνίας μεταξύ του εκπαιδευτικού και των μαθητών μπορεί να συμβάλλει στην προαγωγή του παιδαγωγικού κλίματος, με το να συνειδητοποιήσει καλύτερα ο ίδιος ο εκπαιδευτικός τη μη λεκτική του συμπεριφορά.

ΜΕΛΕΤΗ ΠΕΡΙΠΤΩΣΗΣ

Με αφορμή τα παραπάνω και αφετηρία την άμεση και γόνιμη επικοινωνία μεταξύ μαθητών και εκπαιδευτικού επιχειρήθηκε να εντοπιστεί η μη λεκτική επικοινωνία μεταξύ των εμπλεκόμενων μερών (νηπίων - Νηπιαγωγού) κατά την εφαρμογή της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και ο βαθμός αμεσότητας που επέφερε στην διδακτική πρακτική. Ειδικότερα, στο παρόν πόνημα επιδιώκεται να εντοπιστεί το κλίμα που επικρατεί μέσα σε μία ψηφιακή αίθουσα κατά τη διδασκαλία, βασιζόμενοι στα σημεία της μη λεκτικής συμπεριφοράς του εκπαιδευτικού (πλήρως συνειδητά ή ασυνειδητά) που επηρεάζουν τη μαθησιακή διαδικασία. Αξίζει να επισημανθεί ότι λαμβάνεται ως δεδομένο πως η μαθησιακή διαδικασία παραμένει αμίδρομη με ανοιχτές κάμερες και μικρόφωνα και καθ' όλη τη διάρκεια επιτυγχάνεται οπτική επαφή των συμμετεχόντων.

Αναφορικά με το σκοπό και τους στόχους της μελέτης περίπτωσης της αμεσότητας της λεκτικής επικοινωνίας στη διδακτική πράξη της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης διερευνήθηκαν ορισμένες μόνο ανεξάρτητες μεταβλητές. Ελέγχθηκε, δηλαδή, αν η μη λεκτική επικοινωνία επηρεάζεται από τα έτη προϋπηρεσίας του εκπαιδευτικού, το φύλο και η ηλικία των μαθητών (νήπια, προνήπια) καθώς και το μορφωτικό επίπεδο των γονέων.

Ο τρόπος συλλογής των δεδομένων αποτελεί δυσεπίλυτο πρόβλημα για κάθε ερευνητή. Ωστόσο, για την συλλογή του εμπειρικού υλικού και την διαπραγμάτευση των υποθέσεων εργασίας επιλέχθηκε η τεχνική του προφορικού ερωτηματολογίου – δομημένης συνέντευξης. Από την προβληματική και τις υποθέσεις της έρευνας προέκυψε ότι πρόκειται για την διερεύνηση εκφάνσεων συμπεριφοράς του εκπαιδευτικού. Το ερωτηματολόγιο αξιολόγησης της διδακτικής αμεσότητας επιλέχθηκε ως τεχνική συλλογής εμπειρικού υλικού για λόγους εγκυρότητας και αξιοπιστίας των πληροφοριών (Σταμάτης Π., 2005). Για την συλλογή του εμπειρικού υλικού και την διαπραγμάτευση των υποθέσεων εργασίας επιλέχθηκε η τεχνική του προφορικού ερωτηματολογίου / δομημένης συνέντευξης με 3 διαφορετικές μορφές: α) συζήτηση με τους γονείς-κηδεμόνες όπου ακολούθως σημειώθηκαν οι απαντήσεις στο ημερολόγιο της τάξης β) συζήτηση με τα νήπια στην «παρεούλα» και συμβολικό παιχνίδι κατά το οποίο οι μαθητές υποδύονταν τον εκπαιδευτικό στις δύο μορφές διδασκαλίας (δια ζώσης και εξ αποστάσεως). γ) σχετική συζήτηση με τους εκπαιδευτικούς του σχολείου κατά τη διεξαγωγή Συλλόγου Διδασκόντων όπου ανάλογης μορφής και περιεχομένου ερωτήσεις απαντήθηκαν από τις εκπαιδευτικούς του σχολείου κατά τη διεξαγωγή Συλλόγου Διδασκόντων.

Τα στοιχεία της ηλικίας των μαθητών αντλήθηκαν από το βιβλίο μητρώου, το μορφωτικό επίπεδο των γονιών από έγγραφα που περιέχονται στον ατομικό φάκελο μαθητή ενώ τα έτη προϋπηρεσίας των εκπαιδευτικών από το ενιαίο πληροφοριακό σύστημα my school.

Με το παρόν πόνημα επιχειρήθηκε η προσέγγιση ενός σημαντικού και δύσκολου στην επίλυσή του ζήτημα: το ζήτημα της μετατροπής ποιοτικών σε ποσοτικά δεδομένα. Η οργάνωση, ανάλυση και

επεξεργασία του εμπειρικού υλικού βασίστηκε στην αμεσότητα της διδακτικής πρακτικής, με στόχο την ανίχνευση της μη λεκτικής επικοινωνίας στην ψηφιακή αίθουσα διδασκαλίας στα πλαίσια της σύγχρονης εξ αποστάσεως εκπαίδευσης με δείκτες: την έκφραση προσώπου κατά τη διδασκαλία, την οπτική επαφή με τους μαθητές, τις κινήσεις του σώματος και των χεριών. Σε ό,τι αφορά τις εκφράσεις του προσώπου, επιχειρήθηκε να προσδιοριστεί η συχνότητα που οι εκφράσεις εμφανίζονται στο πρόσωπο των εκπαιδευτικών του δείγματος κατά την ώρα της τηλε-διδασκαλίας. Επίσης, αξιολογήθηκε η χωρική κίνηση του βλέμματος, η οποία σχετίζεται με την λειτουργία παρατήρησης όπου ο εκπαιδευτικός παρακολουθεί κατά την ομιλία του τους μαθητές με τους οποίους επικοινωνεί και ελέγχει την προσοχή και τις αντιδράσεις τους. Όμοια αξιολογήθηκαν οι κινήσεις των χεριών και του σώματος των νηπιαγωγών

Για την επεξεργασία των δεδομένων αναπτύχθηκαν μια βάση δεδομένων και μια εφαρμογή για την καταγραφή των στοιχείων των ερωτηματολογίων. Ο σχεδιασμός και η υλοποίηση της βάσης δεδομένων έγινε με στόχο την καταχώρηση των δεδομένων των ερωτηματολογίων σε μια ενιαία βάση για τη στατιστική τους επεξεργασία. Η οργάνωση των δεδομένων έγινε κατά θεματική ενότητα έτσι ώστε κάθε ενιαία ομάδα δεδομένων του ερωτηματολογίου να αποτελέσει και στη βάση δεδομένων μια αυτόνομη ομάδα για να είναι εφικτή η ευκολία στην καταχώριση αλλά και στην επεξεργασία. Με γνώμονα τον παραπάνω σχεδιασμό ξεκίνησε η υλοποίηση της βάσης δεδομένων. Προτιμήθηκαν εφαρμογές OFFICE (ACCESS) λόγω στις ευκολίας εγκατάστασής σε πολλούς αυτόνομους σταθμούς εργασίας, λόγω του σχετικά μικρού όγκου δεδομένων και λόγω της πολύ καλής συνεργασίας της με το πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας (SPSS) και EXCEL.

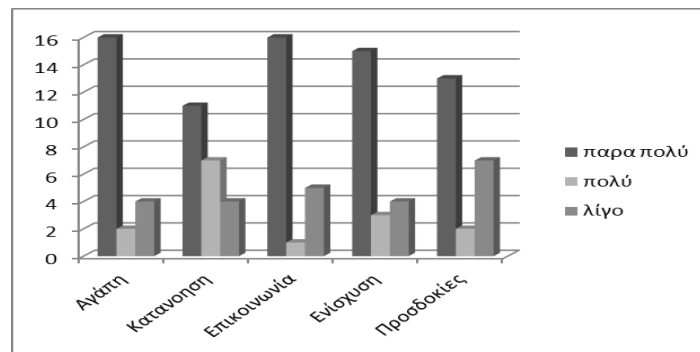
Ανάλογα με τον αριθμό των πεδίων δημιουργήθηκε ένας ή περισσότεροι πίνακες για κάθε αυτόνομη ομάδα δεδομένων, έτσι ώστε να είναι εύκολος ο διαχωρισμός τους για την ενοποίησή τους και την περαιτέρω στατιστική επεξεργασία τους. Όσον αφορά στην υλοποίηση της εφαρμογής καταχώρησης των στοιχείων των ερωτηματολογίων, αυτή στηρίχτηκε πάνω στην ήδη σχεδιασμένη βάση δεδομένων, ενώ παράλληλα δόθηκε μεγάλη έμφαση στη φιλικότητα και στην ευκολία καταχώρισης των δεδομένων των ερωτηματολογίων (Brettos I. 2002).

Η καταχώριση των ερωτηματολογίων έγινε σε διαφορετικά σημεία και οι βάσεις δεδομένων που δημιουργήθηκαν ενοποιήθηκαν σε μια που περιλάμβανε τα δεδομένα όλων αυτών. Τα δεδομένα βάσης χρησιμοποιήθηκαν στη συνέχεια από το πρόγραμμα στατιστικής επεξεργασίας.

ΓΕΝΙΚΑ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΑ

Μπροστά στη σύγχρονη πραγματικότητα το εκπαιδευτικό σύστημα επιφορτίζεται με νέες παιδαγωγικές και διδακτικές αρμοδιότητες και με αυτό τον τρόπο, το περιεχόμενο της εκπαίδευσης αποτελεί ένα ουσιώδες ιδεολογικό και κοινωνικό διάλυο επικοινωνίας όπου η εισαγωγή μας παιδαγωγικής επικοινωνίας στην εκπαίδευση πρέπει να αποτελέσει πρωταρχική μέριμνα των φορέων της εκπαιδευτικής πολιτικής.

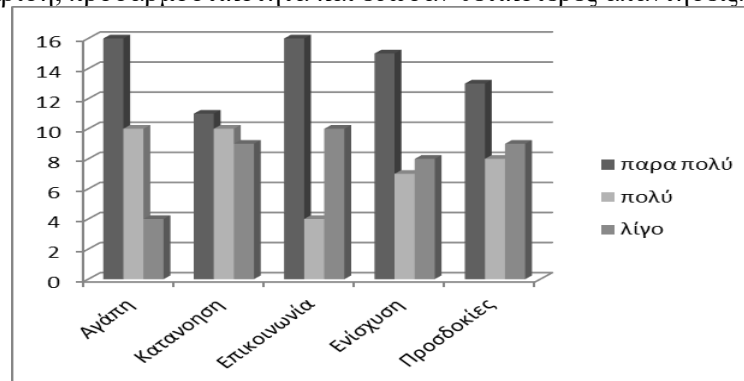
Στη συγκεκριμένη μελέτη περίπτωσης, ως προς τους γονείς, αξίζει να αναφερθεί ότι τα παιδιά αυτών με υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο επέδειξαν συχνότερη, συνεπέστερη και αποδοτικότερη παρουσία στα τηλεμαθήματα. Οι ίδιοι αποδέχθηκαν τη σύγχρονη εξ αποστάσεως μέθοδο διδασκαλίας και αξιολόγησαν θετικότερα τα αποτελέσματά της, επιβεβαιώνοντας τη θεωρία του «πολιτισμικού κεφαλαίου» του Bourdieu. Αναλυτικότερα, σύμφωνα με τους γονείς, η πλειοψηφία θεώρησε ότι κατά τη σύγχρονη εξ αποστάσεως εκπαίδευση οι μαθητές αισθάνθηκαν την αγάπη και την προσοχή της Νηπιαγωγού και ενισχύθηκαν σημαντικά κατά την εκπαιδευτική διαδικασία. Μάλιστα, υποστήριξαν ότι τα παιδιά καλύφθηκαν συναισθηματικά και ενθαρρύνθηκαν σε αντίστοιχο βαθμό με τη δια ζώσης εκπαίδευση. Ελάχιστοι εξ αυτών διατήρησαν μία μικρή επιφύλαξη και την απέδωσαν στη χαμηλή συχνότητα διεξαγωγής των τηλε-μαθημάτων (μία την εβδομάδα), ενώ μία μικρή επίσης μερίδα ανέφερε ότι εντόπισε συναισθηματικό κενό και αδυναμία μαθητικής υποστήριξης, δεδομένης της απόστασης και της έλλειψης απτικής αλληλεπίδρασης.

Γράφημα 1: Οι απαντήσεις από γονείς

Επίσης, θετικά εκφράστηκαν οι περισσότεροι γονείς στο ερώτημα «αν η επικοινωνία με τις Νηπιαγωγούς ήταν ικανοποιητική». Ισχυρίστηκαν ότι οι εκπαιδευτικοί ήταν προσιτές, χαμογελαστές, ήρεμες και ανταποκρίνονταν στα ερωτήματα και αιτήματα των μαθητών δίνοντάς τους χώρο και χρόνο. Υπάρχει, όμως, και ένα μικρό ποσοστό που υποστήριξε ότι η διαδικτυακή επικοινωνία ήταν μάλλον δύσκολη έως ανέφικτη για παιδιά τόσο μικρής ηλικίας. Ωστόσο, διχασμένοι εμφανίστηκαν οι γονείς στο ερώτημα αν το μάθημα ήταν εξίσου προσιτό και κατανοητό. Οι μισοί υποστήριξαν ότι τα παιδιά δεν αντιμετώπισαν δυσχέρειες, ενώ οι άλλοι μισοί ότι δυσκολεύτηκαν (σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό) λόγω της έλλειψης αλληλεπίδρασης και εξ ατομικευμένης παρέμβασης. Σε αντίστοιχο επίπεδο κυμάνθηκαν και οι απαντήσεις στο ερώτημα της ικανοποίησης προσδοκιών, όπου οι μισοί δήλωσαν απόλυτα ικανοποιημένοι και τους υπόλοιπους επιφυλακτικούς και θερμούς υποστηρικτές της αποκλειστικά δια ζώσης μάθησης.

Παράλληλα, ως προς τα νήπια παρατηρήθηκε ότι το φύλο δεν έπαιξε ουσιαστικό ρόλο, αφού η συμμετοχή αγοριών και κοριτσιών αποδείχθηκε σχεδόν ισομερής και οι απαντήσεις τους δε διαφοροποιήθηκαν με βάση αυτή την παράμετρο. Αντιθέτως, η ηλικία τους (πρώτη και δεύτερη νηπιακή ηλικία) επηρεάζει ουσιαστικά την πρόθεσή τους. Η συμμετοχή των προνηπίων ήταν μικρή σε αντιδιαστολή με τα νήπια που κατά πλειοψηφία παρακολούθησαν τα τηλεμαθήματα. Η διαφοροποίηση αυτή οφείλεται αφενός στην αγωνία των γονιών για επαρκή προετοιμασία των παιδιών τους για το δημοτικό, η οποία θα τους εξασφαλίσει και καλύτερη φοίτηση, αφετέρου σε υψηλότερα επίπεδα κοινωνικοποίησης των μεγαλύτερων παιδιών. Επίσης, τα νήπια επέδειξαν μεγαλύτερη ανταπόκριση, προσαρμοστικότητα και έδωσαν θετικότερες απαντήσεις.

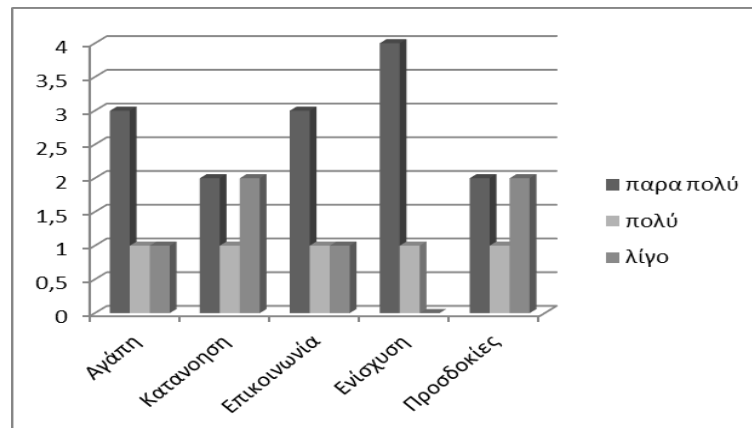
Γράφημα 2: Οι απαντήσεις των νηπίων

Επιπρόσθετα, τα νήπια εμφανίστηκαν αυστηρότερα από τους γονείς τους στην αξιολόγηση της μη λεκτικής επικοινωνίας των νηπιαγωγών τους κατά τα τηλεμαθήματα. Στο θέμα της επικοινωνίας με τις δασκάλους τους, της ενίσχυσης και της ενθάρρυνσης που πήραν από αυτές αλλά και της συναισθηματικής κάλυψης μόνο οι μισοί μαθητές έμειναν πάρα πολύ ευχαριστημένοι σε σχέση με τα όσα ισχύουν στη φυσική τάξη. Οι υπόλοιποι εξέφρασαν δυσκολίες και υποδύθηκαν (στο θεατρικό παιχνίδι) τη Νηπιαγωγό πολύ πιο προσιτή, γλυκιά, γελαστή και καλοσυνάτη στο δια ζώσης μάθημα. Στο θέμα της κατανόησης του μαθήματος, λίγοι υποστήριξαν ότι ήταν πλήρως κατανοητό, με την πλειοψηφία να δηλώνει ότι δυσκολευόταν να καταλάβει τόσο το νόημα όσο και το σε ποιον αναφερόταν η δασκάλα. Μάλιστα, σε κάποια σημεία υπήρχαν ασάφειες και δεν μπορούσαν να βοηθηθούν τόσο από τη Νηπιαγωγό όσο και από τους συμμαθητές τους. Ενθαρρυντικό, ωστόσο, ήταν το γεγονός ότι το τηλε-μάθημα άρεσε και ανταποκρίθηκε αρκετά στις προσδοκίες μεγάλης μερίδας

της τάξης, ενώ οι υπόλοιποι απάντησαν ότι δεν ήταν αρκετά ικανοποιητικό αλλά ούτε και αδιάφορο και ότι πρόθυμα θα το ξανά επιχειρούσαν.

Ως προς τις συναδέλφους νηπιαγωγούς, η παράμετρος της προϋπηρεσίας απεδείχθη σημαντική στην αξιολόγηση της μη λεκτικής επικοινωνίας στο ψηφιακό μάθημα. Τα περισσότερα χρόνια ενεργούς εργασίας σε τάξη έδειξαν ότι ωφέλησαν τις Νηπιαγωγούς προσδίδοντάς τους εμπειρία και δεξιότητες με τα οποία υποστήριζαν το όλο εγχείρημα αρκετά ικανοποιητικά. Ωστόσο, οι νεότεροι συνάδελφοι παρά το άγχος και τις αδυναμίες που αισθάνθηκαν, είχαν μεγαλύτερη εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες, προσαρμόστηκαν ευκολότερα στο ψηφιακό περιβάλλον και απέδωσαν και εκείνοι πολύ καλά. Πιο συγκεκριμένα, υποστήριζαν ότι και μέσω της μη λεκτικής επικοινωνίας ενίσχυσαν και ενθάρρυναν σημαντικά τους μαθητές τους, σημειώνοντας βέβαια διαφοροποίηση σε σχέση με το δια ζώσης μάθημα. Επίσης, ήταν αρκετά επικοινωνιακές, μολονότι η απουσία φυσικής αλληλεπίδρασης στάθηκε αξιομνημόνευτο εμπόδιο. Παράλληλα, έδωσαν όλη τους την αγάπη και την προσοχή στους μικρούς μαθητές τους αλλά αμφέβαλαν κατά πόσο αυτό εκφράστηκε στο σύνολό του και έγινε αντιληπτό από τους άλλους, δεδομένης της απόστασης και της ψυχρότητας της οθόνης.

Στο ερώτημα της κατανόησης, παρατήρησαν δυσκολίες και αδυναμίες που τις απέδωσαν αφενός στην απειρία τους στο ψηφιακό μάθημα, αφετέρου και πάλι στην απόσταση που εμπόδιζε τη στενή επαφή, την ομαδική δουλειά αλλά και την εξ ατομικευμένη παρέμβαση. Τέλος, ικανοποιήθηκαν σε μεσαίο βαθμό οι προσδοκίες τους, για αυτοβελτίωση και βελτιστοποίηση των αποτελεσμάτων αποσαφηνίζοντας, ωστόσο, ότι πίστευαν ακράδαντα πως τα αποτελέσματα δια ζώσης και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης δεν μπορούσαν να εξισωθούν, τουλάχιστον όσο αναφέρονταν σε μικρές ηλικίες μαθητών.

Γράφημα 3: Οι απαντήσεις των εκπαιδευτικών

Γενικά, οι Νηπιαγωγοί, λοιπόν, έδειξαν να αξιοποιούν τη μη λεκτική επικοινωνία για την ενίσχυση του ψηφιακού μαθήματός τους. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ήταν βέβαιο ότι η περαιτέρω προσεγμένη και η συστηματική μελέτη της μη λεκτικής επικοινωνίας μεταξύ του εκπαιδευτικού και των μαθητών θα μπορούσε να συμβάλει εποικοδομητικά στην προαγωγή του παιδαγωγικού κλίματος, με το να συνειδητοποιήσει καλύτερα ο ίδιος ο εκπαιδευτικός μέσω της μη λεκτικής του συμπεριφοράς πόσο άμεσος είναι.

Πιο συγκεκριμένα, ως προς την έκφραση του προσώπου τους αποδείχθηκε πως το 49% έκαναν μορφασμούς Πολύ Συχνά, ενώ αφενός Σπάνια μιλούσαν με αυστηρό τόνο αφετέρου η συντριπτική πλειοψηφία χρωμάτιζε την φωνή τους. Παρέμεναν χαμογελαστές μέσα στην τάξη ενώ Σπάνια απέφευγαν να κάνουν μορφασμούς και γκριμάτσες κατά την διάρκεια της διδακτικής πράξης. Συνολικά, ως προς την έκφραση του προσώπου, οι νηπιαγωγοί εμφανίστηκαν εκφραστικές, άμεσες και ανοιχτοί διάλογοι εκπομπής μηνύματων προς τους μικρούς μαθητές.

Επίσης σε ερώτηση κατά πόσο νιώθουν ένταση και άγχος, οι απαντήσεις απεικόνισαν την προσωπική διαχείριση του καθενός στο αίσθημα της έντασης καθώς το 43% απάντησε πως Σπάνια νιώθει έτσι ενώ το 30% Περιστασιακά και το 16% Πολύ Συχνά.

Για τον ρόλο της οπτική επαφής της εκπαιδευτικού με τα νήπια, οι απαντήσεις στην συγκεκριμένη έρευνα ανέδειξαν την κρισιμότητα αυτής, καθώς το 82% των συμμετοχόντων νηπιαγωγών όχι μόνο δεν απέφευγε Ποτέ την οπτική επαφή αλλά προτιμούσε να κοιτάζει τους μαθητές απευθείας στα μάτια.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΑΣΕΙΣ

Εκτιμώντας συνολικά τα πορίσματα της παρούσας σύντομης ερευνητικής εργασίας, το βασικότερο συμπέρασμα που προκύπτει, είναι πως οι επικοινωνιακές μη λεκτικές δεξιότητες αποτελούν ένα ισχυρότατο και απαραίτητο εργαλείο-εφόδιο, για κάθε εκπαιδευτικό, αφού η συμβολή τους σε κάθε τομέα της προσωπικής και επαγγελματικής ζωής του, είναι αδιαμφισβήτητη.

Τα παιδιά, στο σύντομο αυτό ερευνητικό πόνημα, αξιολογώντας την πρακτική της εξ αποστάσεως σύγχρονης εκπαίδευσης μέσα από θεατρικό παιχνίδι και συζήτηση, απέδειξαν ότι είχαν οδηγηθεί στην ανάπτυξη επίγνωσης και αναγνώρισης συναισθημάτων από τους ίδιους τους συμμαθητές αλλά και από τις νηπιαγωγούς τους, είχαν κατορθώσει τον αφογκρασμό των συναισθημάτων γόνιμα και δημιουργικά. Το θεατρικό παιχνίδι με θέμα τα διαδικτυακά μαθήματα και η μεταγενέστερη συζήτησή τους ως μέθοδος αξιολόγησης, ανέδειξε τη δημιουργικότητα και τη ελεύθερη έκφραση των μαθητών και υποστήριξε την ανάπτυξη της κριτικής τους σκέψης. Η μάθηση ήταν τόσο προσωπική όσο και συμμετοχική σε ένα περιβάλλον που τους παρείχε ελευθερία έκφρασης και αναζήτησης. Η τεχνικές μη λεκτικής επικοινωνίας των εκπαιδευτικών τους, ανέδειξαν την τάση των μικρών παιδιών να εκφράσουν γλωσσικά τα συναισθήματα που παρατήρησαν σε εκφράσεις προσώπου και κινήσεις και να τα αναδείξουν. Αποδείχθηκε πως η διδασκαλία διαμορφώθηκε σύμφωνα με τις μαθησιακές και τις συναισθηματικές ανάγκες των μαθητών, μέσω της οποίας οι νηπιαγωγοί προώθησαν την ανάπτυξη και επίτευξη των κινήτρων των μαθητών. Δεδομένου ότι οι εκπαιδευτικοί αποτελούσαν πρότυπα για τους μαθητές φαίνεται ότι η μη λεκτική συμπεριφορά που προέβαλαν, άσκησε υψηλή επιρροή στους μικρούς μαθητές αναγνώρισης συναισθημάτων και ερμηνείας σκέψεων.

Οι γονείς, παράλληλα, υιοθέτησαν θετική στάση προς το μάθημα των τηλεδιασκέψεων καθώς αναγνώρισαν στα παιδιά τους συναισθηματική κάλυψη κρίνοντας από την εκφραστικότητα των νηπιαγωγών στην οθόνη. Ήταν ενθαρρυντικοί για το διαδικτυακό μάθημα σύγχρονης εκπαίδευσης όχι τόσο για τα γνωστικά εφόδια που κατακτούσαν τα παιδιά τους αλλά για το συναίσθημα της αγάπης και της ενθάρρυνσης που αποκόμιζαν μέσα από αυτή την διαδικασία. Η «ομάδα» τους είχε αυτοοργάνωση και αυτορρύθμιση. Διαχειρίστηκαν με επιτυχία τα προβλήματα που ανέκυπταν, αναλάμβαναν τους ρόλους στους οποίους ήταν καλοί, ζητούσαν βοήθεια από τους εκπαιδευτικούς. Ενώ διατήρησαν τους δικούς τους κώδικες έκφρασης και επικοινωνίας, απέκτησαν υψηλό κίνητρο: την γόνιμη και δημιουργική συμμετοχή των παιδιών τους και γι αυτό προσαρμόστηκαν στις συνθήκες ώστε να ολοκληρώσουν την εργασία και τους στόχους που ήθελαν. Με αυτή την σκέψη, αφέθηκαν στην δική τους ελεύθερη μη λεκτική έκφραση προσωπικών τους σκέψεων και συναισθημάτων ενώ συγχρόνως αναγνώριζαν και ερμήνευαν τις εκφράσεις χαράς ή ικανοποίησης των παιδιών τους και μέσω αυτών, δικαίωναν και επιβράβευαν την προσπάθεια των νηπιαγωγών

Από την άλλη μεριά, μέσα από τις απαντήσεις των νηπιαγωγών του συγκεκριμένου σχολείου, η μη λεκτική επικοινωνία, έγινε συνολικά αποδεκτή ως αποτελεσματικό «όπλο» που θα μπορούσαν να χρησιμοποιήσουν, τόσο για την προώθηση της διδασκαλίας και την προσέλκυση του ενδιαφέροντος των παιδιών στο μάθημα, όσο και για την ενίσχυση των διαπροσωπικών σχέσεων με τους μαθητές τους. Οι σχέσεις εμπιστοσύνης, σεβασμού και κατανόησης, το ευνοϊκό, ενθαρρυντικό και ήρεμο κλίμα μάθησης, ένωσαν ότι επιτεύχθηκε καθώς νήπια και γονείς εκφράζονταν επιτυχώς σε ικανοποιητικό βαθμό μη λεκτικά και επικοινωνούσαν κατάλληλα μεταξύ, αποτελώντας συνιστώσες, που οδήγησαν με ασφάλεια στην διδακτική αποτελεσματικότητα και στα καλύτερα μαθησιακά αποτελέσματα. Κάθε φορά αναλογιζόμενοι τις ιδιαιτερότητες του άψυχου και του έμψυχου επικοινωνιακού πλαισίου, οι νηπιαγωγοί κλήθηκαν να επιλέξουν τις πιο πρόσφορες μη λεκτικές επικοινωνιακές τακτικές ενώ χρειάστηκαν χρόνο για την εξοικείωσή τους με τον νέο ενισχυτικό τρόπο διδασκαλίας. Προϋποθέτοντας, ωστόσο, ευκαιρίες ενεργούς εμπλοκής, ξεπέρασαν το άγχος τους καθώς σχεδίασαν και υλοποίησαν δράσεις, οι οποίες υποστηρίχτηκαν από το πλήθος των εμπειριών τους και τα μεθοδολογικά εργαλεία της μη λεκτικής επικοινωνίας που αξιοποιούσαν και κατά το δια ζώσης μάθημα.

Καταλήγοντας σε όλα τα παραπάνω συμπεράσματα, θεωρούμε σημαντικά τα οφέλη της μη λεκτικής επικοινωνίας στην διδακτική πρακτική της Προσχολικής Εκπαίδευσης. Καθώς όμως, κάθε σχολική τάξη και κάθε μαθητής αποτελούν μια μοναδική περίπτωση, στο σημείο αυτό αναδεικνύεται και η υποχρέωση της πολιτείας να επιμορφώσει σχετικά την εκπαιδευτική κοινότητα, να την εφοδιάσει με νέες στρατηγικές και καλές πρακτικές που να ανταποκρίνονται στις προκλήσεις του σήμερα. Επιμορφούμενοι και ασκούμενοι στη μη λεκτική επικοινωνία, θα αναπτύξουν μεταγνωστικές στρατηγικές (αυτοπαρατήρηση, στοχαστικοκριτική ανάλυση της μη λεκτικής συμπεριφοράς μας), θα βελτιώσουν την ικανότητα κωδικοποίησης και αποκωδικοποίησης των μη λεκτικών σημάτων και θα

προσπαθήσουν περισσότερο για την εκπλήρωση συναισθηματικών και γνωστικών στόχων με πιο πλούσιο μη λεκτικό ρεπερτόριο ιδιαίτερα κατά την συνάντηση της Ολομέλειας στην παρεούλα (π.χ. με συχνότερες μετακινήσεις στην αίθουσα) με αποδέκτη πάντα το σύνολο των μαθητών. Οι απώτεροι αυτοί στόχοι οξύνουν φυσικά την κριτική ματιά όλων των εκπαιδευτικών- όχι μονάχα των Νηπιαγωγών.

Η συμβολή της μη λεκτικής επικοινωνίας στο προσχολικό ελληνικό σχολείο είναι καιρός πια να αναγνωριστεί και να αξιοποιηθεί για διέγερση του μαθητικού ενδιαφέροντος και για αύξηση της μαθητικής συμμετοχής. Η μελέτη της επικοινωνίας νηπιαγωγών - μαθητών στην τάξη αποκαλύπτει τη συναισθηματική ατμόσφαιρα που επικρατεί και τη συμβολή της στην ενεργό εμπλοκή του μαθητή στη μαθησιακή διαδικασία. Σε μια εποχή που στο χώρο της εκπαίδευσης παρατηρείται αναβρασμός, οφείλουμε να στρέψουμε την προσοχή μας στη μη λεκτική οδό επικοινωνίας για τη διαμόρφωση κατάλληλου παιδαγωγικού κλίματος και στον «εκδημοκρατισμό» της ερευνητικής μεθοδολογίας για την ερμηνεία της επικοινωνίας σε κάθε τάξη ως ιδιαίτερης επικοινωνιακής περίπτωσης. Είναι δυνατό τότε να αξιοποιήσουμε τη μη λεκτική οδό επικοινωνίας, έχοντας συνειδητοποιήσει την αξία της, προτού να είναι πολύ αργά.

Τα προγράμματα σπουδών, στη βασική εκπαίδευση των νέων, αλλά και την επιμόρφωση των παλιότερων εκπαιδευτικών, οφείλουν να είναι προσαρμοσμένα στις μεταβαλλόμενες και συνεχώς εξελισσόμενες πολιτικές, κοινωνικές, δημογραφικές και οικονομικές συνθήκες. Για την αποτελεσματική ανταπόκρισή τους, στις διάφορες κοινωνικο-οικονομικο-πολιτικές αυτές ανακατατάξεις, τα προγράμματα σπουδών απαιτείται να υφίστανται αυστηρή και τακτική αυτοαξιολόγηση, καθώς και αναδιαμόρφωση.

Επίσης επιβάλλεται επιτακτικά η ύπαρξη και λειτουργία σχολών Εκπαιδευτικής Διοίκησης και Επικοινωνίας με στόχο να φοιτούν, να εκπαιδεύονται και να επιμορφώνονται εκπαιδευτικοί πάνω σε θέματα μη λεκτικής Επικοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο θα υπάρξει και μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και όχι μόνο, στα στελέχη εκπαίδευσης, αφού πλέον αυτά θα είναι άτομα που έπειτα από εκπαίδευση κατέκτησαν τις θέσεις και όχι άτομα που προήλθαν από διαδικασίες αναξιοκρατίας και κομματικής προώθησης.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση των προτάσεων της παρούσας μελέτης – περίπτωσης, διαπιστώνουμε ότι η ποιότητα της εκπαιδευτικής διαδικασίας προϋποθέτει αναθεώρηση του τρόπου χάραξης της εκπαιδευτικής πολιτικής. Στον τομέα αυτό μπορούν να συμβάλουν θετικά οι παραπάνω προτάσεις, οι σχετικές με την Επικοινωνία, των μαχόμενων εκπαιδευτικών για αλλαγές στην εκπαίδευση που στοχεύουν σε ένα αναβαθμισμένο, ανθρώπινο, επικοινωνιακό εργασιακό περιβάλλον, στο οποίο θα υπάρχει ο σεβασμός στη διαφορετικότητα των ατόμων και η ισοτιμία στην προβολή και αποδοχή των απόψεών τους, ως απαραίτητη προϋπόθεση για ένα σχολείο δημοκρατικό, ένα σχολείο ανοιχτό στην κοινωνία που θα συμβάλλει σε ευρύτερες κοινωνικές αλλαγές. Η εξ' αποστάσεως εκπαίδευση αποτελεί μία μεταρρύθμιση με ποικίλες εκπαιδευτικές και κοινωνικές προεκτάσεις, οι οποίες πρέπει να ληφθούν υπόψη από το ΥΠΑΙΘ και να αποτελέσουν τη βάση για οργάνωση σεμιναρίων και γενικότερα επιμορφώσεων των εκπαιδευτικών, που μεταξύ άλλων και θα εστιάζουν και στον τομέα της μη λεκτικής επικοινωνίας, που μέσα από την παρούσα έρευνα αναδείχθηκε τόσο βαρύνουσα σημασίας.

Άλλωστε, δεν αρκεί η καλή θέληση, η εμπειρία και η ατομική προσπάθεια του κάθε μεμονωμένου εκπαιδευτικού για αποδελτίωση και αναβάθμιση της παρεχόμενης εκπαίδευσης.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Μέσα από την εργασία μας γίνεται φανερή σε μεγάλο βαθμό η σημασία της μη λεκτικής αμεσότητας των Νηπιαγωγών στην διδακτική πράξη σε Προσχολικές Μονάδες της Πρωτοβάθμιας Εκπαίδευσης. Συγχρόνως παρουσιάζονται και οι δυσκολίες που ανέκυψαν κατά την εφαρμογή της στο εξ' αποστάσεως μάθημα. Μέσα, λοιπόν, από την ενασχόλησή μας με το συγκεκριμένο αντικείμενο επιχειρήσαμε να κάνουμε μια καταγραφή της υπάρχουσας κατάστασης. Όμως δεν θεωρούμε ότι σαν ερευνητές έχουμε καλύψει όλες τις πτυχές αυτού του πεδίου. Άλλωστε καμία έρευνα, κατά την άποψή μας, δεν είναι τέλεια. Μέσα από την προσπάθειά μας να απαντήσουμε δεδομένα που να ικανοποιούν τα ερευνητικά μας ερωτήματα αναδείχθηκαν και άλλα θέματα που μπορούν να αποτελέσουν ερεθίσματα για περαιτέρω διερεύνηση. Έτσι μέσα από την παρούσα εργασία νομίζουμε ότι τα ακόλουθα ερευνητικά πεδία μπορούν να αποτελέσουν αφετηρία για αντικείμενο μελέτης και διεξαγωγής άλλων ερευνών. Τα δικά μας ευρήματα είναι μερικές μόνο πτυχές που μπορούν να δώσουν το έναυσμα για μελλοντικές, μεγαλύτερες και εις βάθος μελέτες όπως διπλωματικές εργασίες

ή διατριβές. Ελπίζουμε η παρούσα, μικρής κλίμακας εργασία μας να αποτελέσει το εφαλτήριο για εμβάθυνση της έρευνας στο χώρο που ονομάζεται Επικοινωνία στην Εκπαιδευτική Διαδικασία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ελληνόγλωσση:

Βρεττός, Ι. (2002). Η μη λεκτική συμπεριφορά του εκπαιδευτικού κατά τη θέση ερωτήσεων: Άσκηση με μικροδιδασκαλία. Στο Ν. Πολεμικός - Α. Κοντάκος (επιμ.), *Μη Λεκτική Επικοινωνία. Σύγχρονες θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις στην Ελλάδα*. Αθήνα: Εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σσ. 139-161

Λιοναράκης, Α. (2006). Η θεωρία της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και η πολυπλοκότητα της πολυμορφικής της διάστασης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση. Στοιχεία Θεωρίας και Πράξης*. Αθήνα: Προπομπός

Μαλικιώση-Λοϊζου, Μ. - Σπόντα, Ε. (2002). Η επίδραση της εκπαίδευσης σε δεξιότητες επικοινωνίας στη μη λεκτική συμπεριφορά αλληλεπίδρασης της νηπιαγωγού. Στο Ν. Πολεμικός - Α. Κοντάκος (επιμ.), *Μη Λεκτική Επικοινωνία. Σύγχρονες θεωρητικές και ερευνητικές προσεγγίσεις στην Ελλάδα*. Αθήνα: εκδ. Ελληνικά Γράμματα, σσ. 163-185.

Πυργιωτακης Ι. (2008): *Εισαγωγή στην Παιδαγωγική Επιστήμη*, Αθήνα, εκδ Ελληνικά Γράμματα, 12η Έκδοση

Σταμάτης, Π. (2005): *Παιδαγωγική μη λεκτική επικοινωνία: Ο ρόλος της απτικής συμπεριφοράς στην προσχολική και πρωτοσχολική εκπαίδευση*, Αθήνα: εκδ.Ατραπός

Σταμάτης Π. (2012): *Η επικοινωνία στην εκπαιδευτική και διοικητική διαδικασία*, Αθήνα: εκδ. ΔΙΑΔΡΑΣΗ.

Μεταφρασμένη:

Fiske J.(1992): Εισαγωγή στην επικοινωνία, μτφρ. Μεσσήνη Β. & Λούντζη Ε., Επικοινωνία και κουλτούρα, Αθήνα, (1989) *Η μη λεκτική επικοινωνία στο νηπιαγωγείο*

Ξενόγλωσση:

Braun, H. I. (2005). Value-added modelling: What does due diligence require? In R. W. Lissitz (Ed.). *Value added models in education: Theory and applications* (pp. 19-39). Maple Grove, MN: JAM Press

Burgoon J. (1995), "Nonverbal signals", στο: Knapp M. & Miller G.(eds), *Handbook of interpersonal communication*, Sage, Thousand Oaks,

Θεσμικά κείμενα

Νόμος 2817 (ΦΕΚ 78/14-03-2000, τ. Α', άρθρο 14 της παρ. ζ), Εκπαίδευση των ατόμων με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες και άλλες διατάξεις.

Προεδρικό Διάταγμα 25/7-2-2002 (ΦΕΚ 20, τ. Α'), Αναπροσδιορισμός των προσόντων και κριτηρίων επιλογής των στελεχών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και τροποποίηση της διαδικασίας επιλογής αυτών.

Διαδίκτυο

Μαμασούλα, Μ., (2010): Παιδαγωγικά θέματα 2010-2011. Ανακτημένο τον Φεβρουάριο του 2013 από <http://gym-mous-agrin.ait.sch.gr/jsite/index.php/el/2009-06-12-09-37-53/387--2010-2011>

Τσαγκαράκης Π., (2010), Η γυάλινη οροφή..., διαθέσιμο στο www.reporter.gr, πρόσβαση 8/2/2014.